

NOMENCLATURA DACICĂ A PLANTELOR LA DIOSCORIDES ȘI PSEUDO-APULEIUS

(PARTEA A II-A)*

Originea nomenclaturii dioscorideene

Pe cînd studiile întreprinse pentru cercetarea sub aspect medico-farmaceutic a operei lui Dioscorides au avut ca rezultat lămurirea celor mai multe chestiuni, numeroase probleme legate de nomenclatura plantelor au rămas încă și astăzi fie neclarificate, fie explicate numai pe bază de presupuneri mai mult sau mai puțin convingătoare, uneori chiar contradictorii. Discuțiile s-au purtat mai ales în jurul următoarelor probleme:

a) de unde provin, de cine și cînd au fost adunate numeroasele date nomenclaturale grecești și îndeosebi cele străine, care figurează în opera lui Dioscorides?

b) dacă ele au fost cuprinse încă de la început în opera amintită sau dacă au fost încorporate ulterior și la ce dată?

În tratarea generală a problemei nomenclaturii (vezi partea I a prezentei lucrări), am arătat că numele principal al plantei — cel mai cunoscut și mai generalizat —, folosit de primii autori de lucrări floristico-medice era preluat — tot ca nume principal — de autorii de mai târziu, standardizîndu-se în acest fel. La acesta se adăugau apoi noi și noi denumiri secundare, folosite în alte regiuni (sinonime), numărul lor crescînd mereu. Ca un exemplu sugestiv dăm planta *Akoniton*, ca nume principal, menținut ca atare în cursul secolelor și apoi oficializat în nomenclatura științifică de azi. Numele plantei a fost amintit încă de Xenophon († 355 î.e.n.) în lucrarea *Kynegetikos* XI, 2. Renumitul botanist grec Theophrastos († 287) o descrie tot sub numele principal de *Akoniton*, dîndu-i însă și următoarele sinonime grecești: *skorpios* (din cauza asemănării rădăcinii sale cu scorpiionul), *myophonon* (moartea șoarecilor) și *thelyphonon* (moartea femeii). În lucrarea lui Dioscorides, la capitolele *Akoniton* și *Akoniton heteron*, îi mai găsim adăugate următoarele sinonime grecești: *pardalianches* (sugrumătoarea panterelor, cu aluzie la utilizarea vînatorească), *kammaron* (racul de mare, din cauza asemănării rădăcinii), *therophonon* (moartea animalelor), *myoktonon* (ucigătoarea șoarecilor), *kynoktonon* (ucigătoarea cîinilor) și *lykoktonon* (moartea lupilor), repetîndu-se între aceste sinonime cuvintele: οἱ δὲ... οἱ δὲ... καλοῦσιν (unii o numesc... alții... alții...). Marele enciclopedist roman, C. Plinius Secundus în *Naturalis historia* indică la aceeași plantă următoarea nomenclatură: *Aconitum* (numele principal grecesc, dar cu desinență latină!), cu sinonimele *pardalianches*, *cammaro*, *thelyphono*, *scorpio* și *myoctono*, toate preluate de la greci, folosind și el între ele cuvintele semnificative: „aliqui vocant...; ab aliis appellatur...; apud nos... dicitur“, care dovedesc caracterul lor regional.

În unele cazuri, de exemplu la *Ampelos* = *Vitis*, sinonimele grecești sînt nu numai identice, dar păstrează și aceeași secvență la enumerarea lor, ceea ce dovedește că ele au fost preluate din aceeași izvoare de care s-a folosit atât Dioscorides, cit și Plinius.

* Partea I a acestei lucrări a apărut în *ActaMN*, V, p. 59—74. — Mulțumesc prof. dr. Vivi Täckholm din Cairo—Giza pentru prețioasele informații comunicate și sprijinul dat la elaborarea acestei lucrări.

În prefața lucrării sale, Dioscorides citează mai mulți autori ale căror lucrări floristico-medicale au fost consultate de el: Hippokrates medicul (460—366), Iolas din Bithynia și Andreas medicul (ambii din sec. III î.e.n.), Nikandros (sec. II î.e.n.), Krateuas rizotomul († 63 î.e.n.), Heraklides din Tarent, Petronius, Diodotus, Sextius Niger, Nikeratos și Tylaeos Bassos (din sec. I î.e.n. și sec. I e.n.), care în lucrările lor desigur au indicat numeroase sinonime de plante. Trebuie să fi avut cunoștință și de opera lui Theophrastos, deoarece îl citează în două locuri din lucrare.

Dacă Plinius la scrierea lucrării sale s-a folosit de cca 2000 de lucrări (v. prefața), scrise de 482 autori — între care figurează și autorii amintiți de Dioscorides —, atunci este de presupus că și Dioscorides, în afară de autorii pe care i-a amintit, a mai folosit numeroase lucrări ale altor autori, opera sa fiind o sinteză critică a cunoștințelor acumulate pînă în timpul său asupra materiilor medicale.

Dioscorides mai avea la dispoziție și bogatele liste cu numiri de plante întocmite de specialiștii numiți „antiphrazontes“ (scriitorii de nume de plante), ca Pamphilos, Xenokrates, Menestheus și alții, liste de care s-au folosit mulți autori de lucrări floristico-medicale. Pe de altă parte, el fiind un pasionat cercetător de teren, care a cutreerat o bună parte din teritoriile imperiului roman, trebuie să presupunem că și el personal a adunat atare numiri regionale de plante și că a mai indicat și multe date toponimice noi, deși în această privință nu dispunem de dovezi certe.

Una din posibilitățile de adunare de numiri de plante — grecești sau străine — rezultă chiar din lucrarea lui Dioscorides, care la tratarea plantei Kassia (Lib. I, cap. 13) scrie: „...în limba băștinașilor aceasta este numită *achy* (cuvînt iudaic, n.tr.), iar de către comercianții din Alexandria *daphnitis*; preferabilă aceasta este însă cea de culoare închisă, numită *qidzir* (cuvînt singalez din Ceilon, n.tr.)... la cea de a treia îi spun *batos mosyllitis* (murele din portul Mosylon de pe litoralul Etiopiei, n.tr.). Celelalte de valoare mai redusă, cum este cea numită *asyphe* (netuulos, cuvînt grecesc, n.tr.) ... sau îi mai spune *kitto* (?) și *dakar* (?)...“. Astfel deci comercianții care transportau mărfuri — între ele și droguri de plante — din regiunile învecinate sau mai îndepărtate, ofereau prilejul de a se putea afla de la ei noi numiri de plante în limba greacă sau străină.

Este frapantă abundența de sinonime străine — între care și cele dacice — întâlnite pentru prima dată în literatura veche, care sînt cuprinse în versiunile dioscoriceene alfabetice (C și N), dar care lipsesc din majoritatea versiunilor nealfabetice. Îndeosebi acestea au dat naștere la discuții asupra originii, datei culegerii și a introducerii lor în aceste codice.

Mulți oameni de știință din secolele din urmă au încercat elucidarea acestor probleme. O parte dintre cercetători — mai puțini la număr — au susținut că însuși Dioscorides ar fi adunat și cuprins în opera sa atît multe sinonime grecești, cît și numeroasele sinonime străine, care deci toate ar fi autentice. Un exponent de frunte al acestei opinii a fost C. Sprengel, care în prefața ediției sale dioscoriceene (1829—1830), p. XVII) susține: „Nomina ergo plantarum apud eas gentes vulgata scilicet collegit Dioscorides“. El critică opinia contrară a lui Lambecius (1669), după care acestea ar fi fost introduse ulterior în codice din lista incompletă a numirilor de plante medicinale orînduite alfabetic ale gramaticului Pamphilos, autorul lucrării *Περὶ πραγμάτων τῶν βοτάνων* (sec. I e.n.), care conține pe lîngă sinonimele grecești și pe cele „barbare“ (străine). În sprijinul tezei sale se referă la lucrarea medicului Galenos (sec. II e.n.), care-i face o aspră critică lucrării lui Pamphilos, reproșându-i că „...adăugase fabule despre transformarea plantelor în oameni, s-a folosit de formule magice, libațiuni și alte născociri de acest fel...“ și conchide că o lucrare de asemenea valoare „...nu poate dărîma autoritatea sinonimelor“. Mai obiectează că din lista sinonimelor de plante a lui Pamphilos n-au fost trecut în codicele C și N unele numiri de plante, de exemplu sinonimele babiloniene.

Opus părerii de mai sus este A. Saracenus (ed. Diosc. 1598, praef., in nota), care contestă categoric autenticitatea nomenclaturii străine: „Inter Dioskuridis verba haec in quibusdam codicibus falsi adscripta reperiebantur“, dînd apoi lista cu sinonimele dacice.

Majoritatea cercetătorilor adoptă însă o părere eclectică.

Lambecius (Comment. II, 1669 p. 593) a fost primul care a susținut că majoritatea sinonimelor din codicele C și N au fost introduse din lucrarea lui Pamphilos („Pam-

philos Alexandrinus synonymorum scriptor), păstrându-se de obicei și aceeași secvență la enumerarea lor.

J. G. Ackermann (1788) le consideră excerpte din lucrarea lui Apuleius Platonius (Pseudo-Apuleius), pe care o consideră scrisă în sec. V—VII e.n., în consecință, sinonimele dacice puteau fi interpolate în versiunile dioscorideene numai după sec. V—VII e.n.

E. Mayer (1855) le consideră tot compilații ulterioare din lucrarea lui Pamphilos și susține că sînt autentice numai sinonimele care figurează și în lucrarea lui Plinius și Galenos, deci cele grecești și unele romane, restul fiind neautentice, introduse mai târziu în codicele C și N.

W. Tomaschek (1894), bazat pe argumentele lui Lambecius în ce privește aceeași ordine de enumerare a sinonimelor, le consideră la fel compilări din lucrarea lui Pamphilos, dar precizează că cele dacice au fost adunate din Dacia preromană.

I. Bloch (1902) susține că aproape toate sinonimele latine sînt interpolate, iar cele scrise în alte limbi străine sînt toate interpolate.

J. Berendes (1902, p. 5—6) în prefața traducerii germane a operei lui Dioscorides e de părere că problema sinonimelor rămîne nelămurită („Die Frage, ob die Synonyma sämtlich oder auch nur zum Teil von Dioskurides herrühren — dass er sie auf seinen Reisen gesammelt habe ist wohl von vornherein ausgeschlossen — ist eine offene und wird auch eine offene bleiben“). Totuși crede că abundența de sinonime provine din lucrările așa numiților „scriitori de nume de plante“ cum au fost Xenokrates și Pamphilos, ele fiind introduse ulterior pe marginea diferitelor copii de manuscrise dioscorideene, de unde cu încetul au intrat în text.

M. Neubürger (1906 p. 325—326) este de părere că nomenclatura străină (altă decît cea greacă), cît și cea atribuită unor persoane din antichitate (Andreas, Democritos, Osthane etc.) cel puțin în parte sînt adăugiri ulterioare.

M. Wellmann (în Hermes 1898 și în prefața ediției sale dioscorideene din 1906) prin temeinicele sale cercetări comparative făcute asupra unui mare număr de manuscrise dioscorideene vechi, aduce mai multă lumină în această problemă. El ajunge la concluzia că o parte din sinonimele grecești sînt identice cu cele indicate în lucrarea lui Plinius, deci ambii s-au folosit de izvoare comune în această privință. Sinonimele date în celelalte limbi străine — între care și cele dacice — nu figurează în lucrarea lui Plinius, dar nici în lucrările lui Galenos (sfîrșitul sec. II e.n.) și Oribasius (sec. IV e.n.); deoarece cei doi autori din urmă s-au folosit de lucrarea lui Dioscorides, excerptînd-o, înseamnă că ele n-au figurat în lucrarea originală a lui Dioscorides. După el, sinonimele străine au fost introduse în lucrarea lui Dioscorides mai probabil în sec. III e.n., atunci cînd s-a întocmit arhetipul alfabetic al acestei lucrări. Nomenclatura dacică poate fi autentică cît puțin în parte, deoarece la această dată exista încă Dacia Traiană, iar prin „daci“ în accepțiune politică, respectiv geografică, trebuie înțeleși, în afară de populația dacică autohtonă, și coloniștii greci și romani care locuiau pe acest teritoriu, ceea ce explică totodată și originea greacă sau romană a unora dintre sinonimele indicate drept „dacice“. De altfel crede că majoritatea nomenclaturii străine — inclusiv și a celei dacice — a fost luată din lucrarea lui Pamphilos (sec. I e.n.).

A. Premerstein (1906, p. 44), de acord cu Wellmann, crede că „... maxima ex parte non ab ipso Dioscoride textui addita esse ... sed ex alio fonte ... quem fuisse Pamphilum grammatici opus ...“

D. Decev (1928, 1957) adoptă și el părerea lui Wellmann și după ce analizează din codicele C un număr de 42 cuvinte dacice întocmește și o statistică, după care 24% din aceste cuvinte în realitate le găsește că sînt de origine latină, considerînd aceasta drept o dovadă a „începutului influenței“ limbii latine asupra celei dacice.

V. L. Bologa (1930), de acord cu Bussenmacher și Daremberg (1851—76), este de părere că cuvintele dacice nu figurau în arhetipul codicelor C și N și este posibil ca izvorul principal al sinonimelor să fi fost codicele C din secolul V e.n., deoarece Oribasius — care a comentat pe Dioscorides — nu le menționează.

Al. Borza (1944) consideră că sinonimele dacice au fost interpolate în lucrarea lui Dioscorides mai probabil în sec. V—VII e.n., cînd termenul „dac“ denotă populație de orice neam locuind în Dacia politică la sud de Dunăre și din acest motiv autenticitatea acestor sinonime este dubioasă.

C. Daicoviciu (1964) crede că nomenclatura dacică a fost colectată pe timpul și de pe teritoriul Daciei preromane, iar abundența acestor numiri de plante o explică prin faptul că după atestările unor istorici medievali (Iordanes și alții) dacii erau buni cunoscători ai plantelor medicinale, cunoașterea plantelor fiind împreună și cu cultul lor.

Data fiind această mare diversitate de păreri, unele destul de contradictorii, iar altele mai mult sau mai puțin convingătoare, nelipsite însă nici ele de puncte vulnerabile, trebuie să constatăm că această problemă nici astăzi nu poate fi considerată definitiv încheiată. Nici nu este de mirare, dacă ținem seamă de faptul că cel mai vechi manuscris dioscoridean, de care dispunem astăzi este codicele C, copiat în anul 512 e.n., lipsindu-ne toate copiile intermediare ce s-au executat de la scrierea manuscrisului original. Or, în intervalul de timp de mai bine de 400 de ani prin repetatele sale copieri, prin numeroasele interpolări și mai ales cu ocazia restructurării sale radicale prin orînduirea materiilor medicale în ordine alfabetică, lucrarea lui Dioscorides a suferit schimbări atât de substanțiale, încît reconstituirea textului original a devenit aproape imposibilă.

Se pare că mai bine lămurită este problema sinonimelor grecești și, poate, a celor latine. Acestea au fost împrumutate — după obiceiul autorilor din acele timpuri — din lucrările antecesorilor lor, precum și din listele speciale care cuprindeau atari numiri de plante. Este de presupus însă că și Dioscorides a mai contribuit la completarea lor, bazat pe datele cercetărilor proprii. Unele sinonime, fără îndoială, au mai fost introduse ulterior cu ocazia copierii manuscriselor de mai târziu.

Problema cea mai dificilă o formează originea și data introducerii în lucrarea lui Dioscorides a sinonimelor străine, dintre care — din punct de vedere istoric și lingvistic — ne interesează în mod cu totul deosebit sinonimele dacice. Ca punct de pornire în această privință trebuie acceptată teza emisă încă de Lambecius (1669), confirmată și de cercetătorii mai recent, ca Wellmann, Decev și alții, că o bună parte dintre sinonimele dacice își au originea în glosarul de numiri de plante al gramaticului Pamphilos (mijlocul sec. I e.n.), preluate în codicele C și N fie în mod nemijlocit, fie dintr-o copie a acestuia. Rămîne totuși o întrebare deschisă dacă toate sinonimele dacice din lucrarea lui Dioscorides își trag originea din glosarul lui Pamphilos sau unele din ele au o altă origină? Spre regretul nostru, nu ni s-a păstrat nici glosarul lui Pamphilos — întocmit în ordine alfabetică —, acesta fiind doar reconstituit cu o oarecare probabilitate. În atare situație nu avem posibilitate să facem o riguroasă confruntare a sinonimelor dacice din lucrarea lui Dioscorides cu cele din glosarul lui Pamphilos. Se pare însă că unele sinonime dacice din codicele C și N nu figurau în glosarul lui Pamphilos și, în acest caz, cum și de unde puteau fi adunate? Însuși Pamphilos cum și de unde a putut aduna aceste sinonime dacice în perioada Daciei neocupate încă de romani?

a) Este știut că în acele timpuri conducătorii statelor din vecinătatea imperiului roman aveau în serviciile lor învățați greci și romani, de care se foloseau ca sfetnici, interpreți, tehnicieni, specialiști în diferite domenii, secretari care redactau corespondența oficială în limba greacă sau latină. Acești învățați străini puteau

aduna atare numiri dacice de plante medicinale de pe teritoriul Daciei libere și probabil în acest fel ajunsesse și gramaticul Pamphilos în posesiunea numirilor dacice în glosarul său. În acest fel se puteau strecura între numirile dacice și câteva numiri de origină greacă sau latină.

b) Am arătat mai sus că, după atestarea lui Dioscorides din Lib. I cap. 13, în antichitate comercianții de droguri vegetale erau buni cunoscători ai numirilor plantelor medicinale în limba popoarelor de unde le achiziționau. Orașele dobrogene Tomis și Callatis în aceste timpuri erau importante centre comerciale și cu toate că nu dispunem de dovezi concrete, trebuie să presupunem că aici se comercializau și droguri de plante provenite de pe teritoriul Daciei propriu-zise, deci comercianții greci și romani de aici trebuiau să cunoască multe numiri de plante medicinale în limba dacilor, de la care le cumpărau. Este interesant că deceniile în care Dioscorides și-a scris lucrarea coincide cu campania romanilor dusă împotriva părților din Armenia, cu pregătirile de război împotriva alanilor pentru a ajunge la Marea Caspică, precum și cu cucerirea Pontului. Din această cauză serviciile sanitare ale armatei romane își puteau procura o însemnată parte din drogurile necesare chiar prin intermediul orașelor comerciale dobrogene aflate în apropierea drumului lor și, în acest caz, trebuia să cunoască și numirile dacice ale plantelor. Unul din scopurile lui Dioscorides era probabil și acela ca lucrarea sa despre materiile medicale să fie folosită și de serviciile sanitare militare aflate în subordine. În acest caz, adunarea unor numiri dacice de plante și cuprinderea lor în opera sa — pe lângă celelalte sinonime străine — constituiau și o necesitate de ordin practic și, de aceea, credem că nu riscăm o conjectură prea îndrăzneată dacă presupunem că și Dioscorides — personal sau prin delegații săi — a adunat atare numiri dacice de plante pentru opera sa. Asemenea presupunere ar putea explica — între altele — și faptul că între numirile dacice unele sînt de origină greacă sau latină. După ocuparea Daciei de către romani astfel de liste cu numiri dacice de plante puteau fi întocmite și mai ușor, adunîndu-se numiri dacice nu numai din gura populației autohtone dacice, ci și de la coloniștii romani și greci aflați în Dacia Traiană.

În ce privește cea de a doua problemă, dacă nomenclatura dacică figura sau nu încă de la început în manuscrisul lui Dioscorides, constatăm că majoritatea autorilor o aduc în strînsă legătură cu data întocmirii arhetipului alfabetic al lucrării lui Dioscorides. Opinia și argumentele lui Wellmann, că arhetipul codicelor alfabetice C și N a fost întocmit în sec. III e.n., sînt destul de convingătoare, dar nu putem spune aceasta despre argumentele pe care le invocă în sprijinul prezumției sale că nomenclatura străină a plantelor — inclusiv cea dacică — ar fi fost încorporată în lucrarea lui Dioscorides tot cu această ocazie.

Împrejurarea că lucrarea lui Plinius nu cuprinde atari sinonime străine nu poate constitui o dovadă indirectă a faptului că nici lucrarea lui Dioscorides nu le cuprindea. Plinius nu-l citează pe Pamphilos printre izvoarele sale și el nici nu-i putea cunoaște lucrarea, deoarece ea fusese scrisă doar cu câteva decenii mai înainte și nu pe teritoriul Italiei, ci departe, în regiunea de răsărit a imperiului roman. De altfel Plinius nici nu cunoștea lucrarea lui Dioscorides, căci — după cum am mai arătat — ambii și-au terminat lucrările aproape în același timp.

Medicul Galenos (sfîrșitul sec. II e.n.) era anatomist și fiziolog și n-a avut niciodată preocupări floristice. Datele floristice strict necesare pentru lucrarea sa le-a excerptat din lucrarea lui Dioscorides, dar prea puțin îl putea interesa abundența de date nomenclaturale, cu deosebire cele străine. El cunoștea bine lucrarea lui Pamphilos, despre care însă avea păreri cu totul negative: „... se pierde în povești copilărești... și recomandă folosirea amuletelor care n-au ce căuta în medicină”. (cartea XI, pag. 792, ed. Kühn). Astfel, el avea motive temeinice de a nu reproduce în lucrarea sa sinonimele de plante ale lui Pamphilos chiar dacă le-ar fi găsit reproduce în lucrarea lui Dioscorides.

Oribasius (sec. IV e.n.) nu era nici el florist și el s-a rezumat la excerptarea unor părți din diagnozele de plante din lucrarea lui Dioscorides, reproducînd în lucrarea sa, destul de rar, numai cîte 1—2 sinonime grecești, probabil numai o parte dintre cele ce figurau în opera acestuia. De altfel, chiar Wellmann este acela care nu acordă multă încredere fidelității excerptărilor făcute de Oribasius („... itaque in rebus minutis ei fides habenda est nulla”, pag. XXII).

Pe de altă parte, dacă izvorul sinonimelor străine ar fi fost arhetipul codicelor C și N — ambele orînduite în ordine alfabetică —, atunci aceste sinonime străine de ce figurează — în afară de manuscrisele alfabetice de mai târziu — și în numeroase manuscrise nealfabetice vechi? și de ce figurează în aceste din urmă manuscrise cu numeroase lipsuri, multe dintre aceste sinonime fiind omise? Ediția dioscorideană nealfabetică a lui Marcellus Vergilius (Colonia 1529) avea la bază codicele Laurentianus din sec. XIV, codicele Vindobonensis gr. din sec. XV, precum și un codex mai vechi, scris cu litere gotice, care astăzi este considerat pierdut. Ediția lui Marcellus Vergilius nu cunoștea codicele C, deoarece acesta a fost adus de la Constantinopol la Viena abia în anul 1569; nu cunoștea nici codicele N, care are sinonime dacice necuprinse în ediția lui M. Vergilius, dar nu cunoștea nici lucrarea lui Pseudo-Apuleius, ale cărui sinonime noi lipsesc la el cu desăvîrșire. Totuși, în această ediție sînt redată mai bine de jumătate din sinonimele dacice existente în codicele C și N. Tipograful ediției amintite, Ioannes Soter, prin mențiunea pe care o face pe pagina ultimă (pag. 754) dă unele lămuriri: în manuscrisele de care s-au servit la editarea lucrării, uneori notele cu sinonime erau omise din corpul textelor; ei însă le-au reșezat la începutul textelor de capitole, dar pentru fidelitatea redării le-au cuprins între paranteze. Această mențiune dovedește totodată că sinonimele străine erau adesea intenționat omise cu ocazia copierii unor manuscrise dioscorideene. În special a celor executate în apusul Europei, probabil pentru că ele la data copierii lor nu mai prezentau nici un interes practic. Dar acest procedeu s-a întîmplat și invers, cînd uneori se reintroduceau în texte nu numai sinonimele omise, dar și notele marginale de completare a textului diagnozei.

Din cele de mai sus rezultă că deducțiile bazate pe manuscrisele dioscorideene vechi, alfabetice sau nealfabetice, pentru a se stabili dacă sinonimele străine figurau sau nu în manuscrisul original a lui Dioscorides sau, în cazul introducerii lor ulterioare, la ce dată aproximativă a putut avea loc aceasta, rămîn și pe mai departe presupuneri nesigure.

Cercetătorul german Ackermann (1788) consideră în mod cu totul greșit că sinonimele străine din glosarul lui Pamphilos ar fi fost preluate în lucrarea lui Dioscorides prin intermediul lucrării lui Pseudo-Apuleius, tîrziu de tot, în sec. V—VII e.n. Identitatea multor sinonime dacice din cele două lucrări, precum și enumerarea sinonimelor străine în ordine foarte asemănătoare dovedesc în orice caz o strînsă legătură între ele. Este însă cu totul neverosimil ca lucrarea lui Dioscorides, atît de îngrijit redactată, cu ortografie corectă, să fi avut ca izvor de transmitere a sinonimelor străine chiar lucrarea lui Pseudo-Apuleius, redactată foarte neglijent, cu ortografia mai adesea stîlcită, cu prea numeroase cazuri de perturbare a ordinii lor de copiere și cu alte greșeli evidente ale copiștilor neglijenți. De asemenea, cele 25 de sinonime dacice noi, neîntîlnite în codicele C și N, care sînt cuprinse în lucrarea lui Pseudo-Apuleius, fac dovadă că lista cu sinonimele străine din această lucrare a fost întocmită mai tîrziu decît cea a lui Dioscorides. Dar în cazul cînd lucrarea lui Pseudo-Apuleius o considerăm scrisă în cursul sec. II e.n. — așa cum vom arăta în capitolele următoare — atunci această împrejurare constituie un indiciu în plus că lucrarea lui Dioscorides cuprindea sinonimele dacice încă înainte de data presupusă de Wellmann (sec. III e.n.), timp în care importanța lor practică putea constitui încă un motiv pentru cuprinderea lor în lucrare.

II. Pseudo-Apuleius și lucrarea sa

De proporții și de valoare mult mai redusă decît opera lui Dioscorides este lucrarea floristico-medicală a lui Apuleius, al cărui nume în literatura mai veche figurează sub apelativele „Apuleius Herbarius” sau „Apuleius Plonicus”, iar în literatura mai recentă sub numele convențional de „Pseudo-Apuleius” (abreviat PA). Nu se cunoaște nici titlul original al lucrării; de aceea, în literatură ea apare sub titlul convențional de „De

medicaminibus herbarum“ sau uneori sub acela de „De herbarum virtutibus“. Manuscrisul original al lucrării, scris în limba latină, nu ni s-a păstrat. Ea ne-a rămas numai sub forma unor copii de manuscrise executate în veacurile VII—XV e.n., mai mult sau mai puțin interpolate, iar cea mai veche ediție tipărită datează din anul 1481. În studiul de față ne-am folosit de ediția critică a autorilor E. Howald și Sigerist, Leipzig, 1927.

Lucrarea începe cu o scurtă introducere, cu conținut asemănător unei pledoarii de acuzare împotriva medicilor falși și ignoranți, care abuzează de credulitatea bolnavilor pentru a stoarce de la ei cât mai mulți bani; introducerea motivează necesitatea scrierii acestei lucrări. Urmează o lungă listă — probabil apocrifă — a titlurilor bolilor (*Tituli morborum*), trimițându-se la numerele capitolelor sub care sînt tratate cele 131 de plante medicinale. Fiecare capitol are în frunte desenul plantei, care ține loc descrierii acesteia. Urmează indicarea numelui latinesc al plantei, surprinzător fiind faptul că dintre cele 131 de numiri 32 sînt binominale, lucru destul de neobișnuit încă pe acele timpuri. Desenele plantelor uneori sînt destul de bune, în majoritatea cazurilor însă sînt deosebit de slabe, chiar fanteziste și de multe ori nu corespund plantelor respective. Ele nu seamănă cu cele din lucrarea lui Dioscorides. În cadrul capitolelor, sub numerotare separată, sînt indicate diferitele utilizări medicinale ale plantei, indicîndu-se modul de pregătire, de dozare și de administrare a medicamentului. Eficiența terapeutică este indicată mai adesea în mod sobru (*sanat...medetur...*), scoțîndu-se în relief chiar convingerea proprie a autorului (*...etiam ipsi experti sumus*), alteori eficacitatea este numai presupusă (*...sanare dicitur...proficere creditur...ut plures auctores adfirmant...*) ori se asigură o eficacitate deadreptul miraculoasă (*...mire prodest...miraberis effectum...miram rem experieris...*). Capitolele se încheie cu subtitlul: *Nomina herbae*, unde sînt enumerate o serie de nume de plante și sinonime în limba greacă, egipteană, libiană etc., între care și 36 nume dacice de plante; între ele 11 sînt comune cu cele din lucrarea lui Dioscorides, iar 25 sînt noi, nemaiîntîlnite în alte izvoare vechi. Sinonimele în bună parte sînt identice cu cele indicate în lucrarea lui Dioscorides, menținîndu-se mai adesea și ordinea secvenței lor, doar că în lucrarea lui PA adesea sînt scrise stilcit, cu multe greșeli ortografice, dovadă că transcrierea lor a fost executată cu multă superficialitate. La sfîrșitul capitolelor — ca și la Dioscorides și Plinius — uneori sînt indicate stațiunile plantelor (*Nascitur in locis...*) și rar de tot cîteva caractere morfologice.

De remarcat este că ultimele două plante din lucrare: cea de sub Nr. 130, *Herba Basilisca* și cea de sub Nr. 131 *Herba Mandragora* sînt tratate într-un mod cu totul deosebit, cu un misticism grosolan, neîntîlnit în restul lucrării, fără sinonime și indicații staționale, iar recomandările medicale în bună parte sînt miraculoase, fanteziste, magice. Howald și Sigerist (pag. XVIII) sînt de părere că tratarea plantei Mandragora nu-i aparține lui PA, acest capitol fiind completat ulterior, pe de altă parte că lucrarea: *De herba Vettonica*, foarte asemănătoare ca mod de prelu-

crare a fost greșit atribuită medicului A. Musa, ea probabil fiind prelucrată tot de PA. Însușindu-ne și noi această părere, considerăm că nici *Herba Basilisca* nu-i aparține autorului PA, fiind tot o completare ulterioară, tratată cu același misticism grosolan. De altfel ambele aceste plante, și numai ele, lipsesc din indicele de trimitere (*Tituli morborum*) de la începutul lucrării.

Se pare că PA nu s-a folosit de lucrarea lui Dioscorides, față de care, fără îndoială, unul din izvoarele sale a fost lucrarea lui Plinius.

Enigmaticul Apuleius

Despre autorul acestei lucrări se știe doar că este *Apuleius*, numit de unii *Apuleius Platonicus* deoarece era filozof platonician, iar de alții *Apuleius Herbarius*, adică botanistul Apuleius, pentru că a scris despre plantele medicinale. De date biografice mai concrete nu dispunem asupra persoanei sale; de asemenea, nu se cunoaște cu certitudine nici măcar secolul în care a trăit și activat. Se crede că el ar fi trăit între veacurile II—V e.n.; or, în această lungă perioadă de timp se cunosc mai mulți autori de lucrări floristice sau floristico-medice care purtau acest nume. Astfel,

— un Apuleius, care a scris despre mijloacele de lecuire, este amintit în prefața lucrării *De medicamentis liber* a lui Marcellus Empiricus Burgidalensis (sec. IV—V e.n.), fost *magister officiorum* al împăratului Theodosius I și al urmașului său, Arcadius,

— Apuleius, care a scris o lucrare intitulată *De arboribus*, este amintit de Ser-vius (sec. IV e.n.),

— Apuleius Geoponicus este amintit de Vidanios Anatolios Berytos (mijlocul sec. IV e.n.) în lucrarea sa cu caracter agronomic,

— Apuleius Celsus Centuripinus, dascălul lui Valens și al medicului Scribonius Largus, a trăit la începutul sec. I e.n. și a fost autorul unei lucrări intitulate *De medicinalibus*. El este amintit în lucrarea gramaticului Priscianus (sec. VI e.n.). Apuleius Celsus Centuripinus nu poate fi confundat cu renumitul medic Celsus (sfârșitul sec. I i.e.n., decedat la 14 e.n.), căci acesta din urmă are numele complet Aulus Cornelius Celsus,

— Apuleius, al cărui manuscris cu conținut medical a fost în posesiunea lui Salmasius, despre care s-a aflat mai târziu că era o copie a cărților XIX—XX din lucrarea lui Plinius,

— Apuleius Lucius Madaurensis, viața și activitatea acestuia fiindu-ne bine cunoscută: s-a născut în anul 125 (sau 130) e.n. în localitatea Madaura din Africa, a studiat în Grecia, a fost filozof platonician și a profesat cîțva timp avocatura la Roma. Cunoștea bine limbile latină și greacă, se lăuda că era versat în științele naturii, reușind să amelioreze moștenirea științifică a lui Aristoteles, Theophrastos și a altor predecesori, apoi că dispunea și de temeinice cunoștințe medicale, repun-tînd succese în acest domeniu. Era considerat „vir inlustris”, care a cutreerat îndepărtatele provincii ale imperiului roman. Contemporanii săi i-au reproșat însă că și-a cîștigat reputația mai ales prin cunoștințele sale de magie, înconjurîndu-se de mistere, dar în realitate ar fi fost numai un diletant atît în botanică, cît și în medicină. Dintre lucrările sale ne sînt mai bine cunoscute: o lucrare filozofică scrisă despre Platon, romanul fantastic, pătruns de ocultism, intitulat *Metamorfoze* (*Măgarul de aur*) și *Apologia*, o iscusită pledoarie de apărare, pe care a susținut-o în fața tribunalului din Sabratha (azi Zuara din Africa), unde a fost acuzat că prin mijloace vrăjitoarești ar fi determinat o femeie bogată să se mărite cu el, pentru ca în acest fel să-i acapareze averea; procesul s-a soldat prin achitarea lui.

Autorii mai vechi au fost de părere că acest Lucius Apuleius Madauensis ar fi identic cu Apuleius care a scris lucrarea „De medicaminibus herbarum“ ce face obiectul acestui studiu. Începînd de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, această omologare a fost contestată şi chiar negată. Astfel, Sprengel (1829—1830, p. XVII) afirmă hotărît: „Incertae aetatis scriptor Apuleius, quem nec cum Madaurensi, nec cum Celso illo Centuripino commutaveris...“; la fel neagă identificarea şi autorii Howald şi Sigerist (1927, pag. XIX): „Quis nunc genuinum herbarium composuerit... pro certo affirmare licet neque Apuleium Madaurensem fuisse“. De aceeaşi opinie sînt Wellmann şi Decev; astfel, renunţîndu-se la posibilitatea identificării autorului adevărat al lucrării, îl menţionează sub numele convenţional de *Pseudo-Apuleius* (falsul Apuleius, un oarecare Apuleius dintre cei mulţi). După ei, data probabilă cînd ar fi fost scrisă această lucrare de *Pseudo-Apuleius*, ar fi sec. IV sau începutul sec. V e.n. Din această datare îndeosebi Decev trage concluzii neconvingătoare şi destul de şubrede în ce priveşte originea cuvintelor dacice din lucrarea lui PA. El susţine că în acea epocă tirzie Dacia Traiană „era de mult evacuată de întreaga ei populaţie“ (anul 271 e.n.), deci cuvintele dacice nu puteau fi adunate decît de pe teritoriul Daciei Aureliane (Dacia Ripensis) aflată la sud de Dunăre, şi anume, din gura populaţiei dacice demult deznaţionalizate, care s-au retras în această provincie, precum şi de la rămăşiţele tracilor autohtoni îndeaproape înrudiţi cu dacii.

Cu problema datării lucrării lui PA din partea lui Wellmann la o epocă atît de tirzie ne vom ocupa mai jos, iar concluziile eronate ale lui Decev le vom analiza în partea finală a lucrării. Deocamdată stabilim că după constatările certe ale literaturii de specialitate, lucrarea lui PA trebuia să fi fost scrisă neapărat între secolele II şi V ale erei noastre, căci

— ea este posterioară lucrării lui Plinius (sfîrşitul sec. I e.n.), din care s-a inspirat în mare măsură şi

— este anterioară lucrării lui Marcellus Empiricus Burgidalensis, precum şi lucrării lui Sextus Placitus Papyriensis (sfîrşitul sec. IV, respectiv începutul sec. V e.n.), deoarece de lucrarea lui PA primul s-a folosit ca izvor sub aspectul conţinutului, iar secundul s-a folosit de ea sub aspectul formei (numerotarea recomandăţiilor medicale).

Pentru lămurirea în continuare a acestei probleme atît de importante pentru noi, vom cerceta:

— etapele de declin pe care le-a parcurs în acest timp literatura floristico-medicală şi

— dovezile directe sau indirecte care contribuie la identificarea verosimilă a lui PA şi a epocii în care a fost scrisă lucrarea.

Declinul ştiinţei floristico-medicale

Cu Dioscorides şi Plinius se încheie bogata tradiţie a medicilor botanişti din antichitate şi în acest domeniu secole îndelungate nu mai apar lucrări de proporţii şi valoare asemănătoare. Nu se mai întreprind cer-

cotări pentru a lărgi sfera cunoștințelor floristice, pentru a găsi și descrie noi plante medicinale. În slabele lucrări de mai târziu (exceptând lucrarea lui Galenos), rolul botanicii scade mereu, reducându-se doar la indicarea numelui plantei, uneori la copierea din lucrările antecesorilor erudiți a citorva caractere morfologice ale plantelor. Botanica se rupe de realitățile naturii, se pauperizează după conținut și se depreciază prin introducerea senzaționalului, a superstiției și a altor elemente lipsite de orice bază și seriozitate științifică.

Manifestări sporadice de această natură au avut loc și în cursul sec. I e.n., cînd o seamă de diletanți în medicină și botanică, pentru a părea că sînt descoperitori senzaționali și a-și câștiga ușor o reputație științifică, căutau să descopere cu orice preț materii medicale cu eficacitate generală împotriva oricăror boli, atribuind — fără temeiuri serioase — unor plante (*Mandragora*, *Vettonica* etc.) proprietăți cu totul miraculoase, sau căutau să descopere antidoturi eficace împotriva otrăvirilor de orice fel. Pe acești medici falși i-au apostrofat atît de aspru și cu dispreț Celsus, Dioscorides și Plinius în prefețele lucrărilor lor.

În secolele II—III e.n. s-au scris relativ puține lucrări cu oarecare conținut floristic, fiind redată în ele doar numele unor plante, fără descrierea lor, așa cum este dicționarul explicativ a lui Iulius Polydeukes Naukratites (cca 176 e.n.), cărțile de bucate ale lui Paxamos (cca 210 e.n.) și Apicius Coelius (cca 212 e.n.); apoi, numele unor plante alimentare și condimentare sînt amintite în lucrarea lui Athenaeos Naukratites (sfîrșitul sec. II e.n.), precum și în slabele tratate despre mijloacele medicale scrise în versuri hexametrice de Quintus Serenus Samonicus și în cea a lui Nestor Larandenus (ambii de la începutul sec. III e.n.). Aceeași concepție caracterizează și lucrările agronomilor Florentinos și Africanos Sextos (ambii de la începutul sec. III e.n.), precum și lucrarea lui Sotion (probabil tot din sec. III e.n.), despre care istoriograful Meyer constată că: „... este pe atît de bogată în lucruri superstițioase, pe cît este de săracă în cele științifice“ (vol. III, pag. 261).

Dar perioada cea mai stranie a științei floristico-medicale începe cu sec. IV e.n., secol care înseamnă amurgul antichității și apariția zorilor feudalismului, cu pătrunderea obscurantismului medieval. Botanica, ajunsă atît de stearpă, decade brusc în urma ravagiilor magiei, adevărindu-se cuvintele lui Plinius, că magia va putea nimici încrederea oamenilor în eficacitatea plantelor medicinale („... abrogare herbis fidem cunctis possent“ lib. XVI, cap. 4). În știința floristico-medicală pătrunde în mod cu totul brutal misticismul și supranaturalul, vrăjitoria punînd stăpînire pe mentalitatea oamenilor. Acest spirit caracterizează lucrările medicale, lipsite și mai mult de conținut floristic. Crește totodată în mod considerabil numărul materiilor medicale de origine animală, iar asigurarea eficacității exagerate a unor medicamente adesea dă dovadă de fantezie bolnăvicioasă. Leacuri miraculoase asigură bolnavul să nu fie nu numai mușcat, dar nici chiar lătrat de cîini; împotriva nebuniei i se recomandă să consume carne de capră prăjită pe rugul unui om mort, ca afrodisiac — coada de șopîrlă ruptă cu mîna stîngă, ca anticoncepțional — inima smulsă

dintr-un șoarece încă viu etc. „Duhurile rele“ sînt considerate cauza celor mai multe boli și pentru alungarea lor se recomandă să se atîrne în mijlocul casei miraculoasa plantă Mandragora.

Caracteristice acestor timpuri sînt și recomandățiile făcute în scop de răzbunare: cauzarea diferitelor infirmități, castrare fără intervenție chirurgicală etc. Între materiile medicale un aflux deosebit au medicamentele stercorarii și cele grețose, nu numai pentru utilizare externă, dar mai ales internă. În mare măsură sînt recomandate incantațiile, rostirea unor formule magice: „Arithmato, aufer dolores stomachi illi, quem peperit illa“ sau „Sisycuma cucuma ucuma cuma uma ma a“, fie formule mai scurte dar repetate de multe ori: „Socnon Socnon“ de 7 ori, -- „Soksokam sykyma“ de 3×9 ori. Acestor formule magice o puternică concurență le fac formulele creștinești: „Domina sancta...“ ..sau „Tatăl nostru“, sau Crezul, rostite de 3—6—9 ori, desigur „după o precisă dozare medicală“, ținîndu-se în mină tot timpul planta medicinală. Formulele magice și rugăciunile — după cum constată istoriograful Meyer (vol. II p. 301) — devin principalele leacuri „... pentru vindecarea începînd de la durerile de cap pînă la bolile de picioare“. Pe cînd Plinius manifestă încă multă grijă în problemele de dozare a medicamentelor pentru ca ele să nu aibă efecte mai grave decît răul contra căruia sînt folosite (Lib. XXIV cap. 4 și 8), peste trei veacuri Sextus Placitus Papyriensis (Cap. XVI, 1) recomandă împotriva tusei: „Equi salivam si biberit sanus efficietur“, dar adaugă cu oarecare îngrijorare, nu pentru om, ci pentru cal: „... non experti sumus si equus sane morietur“.

Dintre autorii unor lucrări medicale caracteristice sec. IV—V e.n. amintim îndeosebi pe Marcellus Empiricus Burgidalensis (*De medicamentis liber*), pe Sextus Placitus Papyriensis (*Liber medicinae ex animalibus*), ambii din sec. IV—V e.n., pe autorul anonim al lucrării *De taxone liber*, apoi pe eclesiasticiii Basilios cel Mare, Ambrosios, Vindicianus etc.

Am expus cele de mai sus pentru a arăta în cît de mare măsură reflectă concepția diferitelor secole lucrările scrise în acele timpuri și îndeosebi faptul că veacul al IV-lea înseamnă un declin brusc al medicinei și botanicii, ceea ce poate constitui un indiciu destul de plauzibil pentru a putea încadra și lucrarea lui PA neapărat într-o perioadă mult anterioară secolului IV e.n.

Indicii asupra secolului în care s-a scris lucrarea lui PA și asupra identificării acestuia

Majoritatea autorilor mai frecvenți care s-au ocupat cu problema lui PA sînt de acord că unul din principalele izvoare ale lucrării sale a fost *Naturalis historia* a lui Plinius, terminată prin anul 78 sau 79 e.n., iar la rîndul ei, lucrarea lui PA a servit probabil ca izvor lui Marcellus Empiricus Burgidalensis, iar ca formă a influențat lucrarea lui Sextus Placitus Papyriensis. Rezultă, deci, că lucrarea lui PA trebuia să fi fost scrisă între anul 80 e.n. și sfîrșitul sec. IV e.n.

1. Analizînd lucrarea lui PA după conţinut şi formă, găsim multe asemănări cu lucrările similare scrise în sec. I e.n. şi mari deosebiri faţă de cele scrise în sec. IV—V, dar chiar şi sec. III e.n. şi anume:

PA uneori dă scurte diagnoze de plante, indică multe sinonime, staţiunile de plante le indică sub formula: „Nascitur in locis...“, amuletele şi superstiţiile uşoare sînt recomandate rareori (cca 2—3%), incantaţiile foarte rar (0,3—0,5%), afrodisiacele şi cele stercorarii foarte rar şi numai extern. Dimpotrivă, din lucrările scrise în sec. III—V e.n. lipsesc diagnozele, sinonimele şi staţiunile, superstiţiile grosolane se ridică la cca 7—8%, incantaţiile la 1—6%, cele stercorarii şi greţoase la 7—27% (din care jumătate cu utilizare internă!), creşte numărul medicamentelor afrodisiace şi se introduc medicamentele de „răzbunare“, astfel că totalul recomandărilor nesperioase se ridică la cca 28—49%.

Aceste evidente deosebiri se mai accentuează dacă avem în vedere şi împrejurarea că versiunile de manuscrise care ni s-au păstrat din lucrarea lui PA au suferit multe completări şi alterări, impuse probabil de necesitatea adaptării lor în oarecare măsură concepţiei timpurilor în care au fost copiate (sec. VII—XV e.n.).

2. Este interesant de relevat că autorii importantelor lucrări medicale din sec. I e.n. în prefaţa lucrărilor lor fac o aspră critică medicilor ignoranţi şi diletanţi din timpurile lor, relevă egoismul şi superficialitatea acestora, motivînd prin aceasta necesitatea scrierii lucrării lor. În acest fel au procedat Celsus¹, Dioscorides² şi Plinius³. Urmînd exemplul erudiţilor săi antecesorii, PA la rîndul său scrie şi el o astfel de prefaţă, dîndu-i însă forma unei pledării de acuzare, adresată „cetăţenilor săi“, în care

¹ Cornelius Celsus G. Iulio Callisto salutem dicit... Sive enim nullum experimentum eius generis remediorum habent, merito accusandi sunt, quod tam neglegentes in tam necessaria parte artis fuerint sive experti quidem sunt eorum utilitatem, denegant autem usum, magis culpandi sunt, quia crimine invidentiae flagrant, quod malum cum omnibus animantibus invisum debeant esse, tum praecipue medicis, in quibus nisi plenus misericordiae et humanitatis animus est secundum ipsius professionis voluntatem, hominibus diisque omnibus invisi debent esse... Scientia enim sanandi, non nocendi est medicina (M. Niedermann, *Corpus Medicorum Latinorum* vol. V. Marcelli De medicamentis liber, Lipsiae 1916, p. 18).

² Pedanii Dioscoridae Anazarbei De medica materia, Liber primus. Post multos non veteres tantum sed iuniores etiam, qui de medicamentorum confectionibus, viribus et probatione scripserunt, conabimur et nos... non vano nec sine ratione studio idem hoc negotium suscepisse, propterea quod eorum alii rem non absolvent, alii ex historia plurima tradiderunt... relicta penitus herbarum doctrina, tantisper in hac re occupati sunt... Iunioribus... non experientia rerum vires, probationes et efficaciam metientes, sed vano de causis sermone... alia pro aliis alioquin describentes... Pluraque alia his similia, longe a veritate falsoque exposuit, qui non praesenti inspectione et oculatus iudex, sed ex historia aliorumque traditionibus ea docuerit (ed. Marcellus Vergilius, Coloniae 1529 p. 1).

³ Epistula Plinii Secundi ad amicos de medicina. ...Frequenter mihi in peregrinationibus accidit, ut propter meam et meorum infirmitatem varias fraudes medicorum experier, quibusdam vilissima remedia ingentibus pretiis vendentibus, aliis ea, quae curare nesciebant, cupiditatis causa suscipientibus. Quosdam vero comperi hac genere grassari, ut languentes, qui paucissimis diebus vel etiam horis possint sanari, in longum tempus traherent, ut et aegros suos diu in reditu haberent.. (M. Niedermann l. c. pag. 17).

demască activitatea neomenească a unor medici ignoranți, care abuzează de credulitatea bolnavilor și practică această profesiune numai pentru a storce cât mai mulți bani de la bolnavi, pretinzând onorarii chiar și de la bolnavii care au murit⁴.

Asemenea prefețe nu se mai scriau în secolele de mai târziu, probabil din cauza decăderii științei medicale și a spiritului critic.

3. Un important indiciu privind datarea lucrării lui PA — deși mult discutat în literatura de specialitate — îl constituie o scrisoare a lui Marcellus Empiricus Burgidalsis (sec. IV/V) adresată copiilor săi, în care arată că în primul rînd lor le-a scris lucrarea sa *De medicamentis liber* pentru ca să se poată folosi la nevoie de ea. Importantă pentru noi este propoziția în care arată izvoarele de care s-a folosit: „Nec solum veteres medicinae artis auctores Latino dumtaxat sermone perscriptos, cui rei operam uterque Plinius et Apuleius /et ?/ Celsus et Apollinaris ac Designatianus alique nonnulli etiam proximo tempore inlustres honoribus viri, cives ac maiores nostri, Siburius, Eutropius atque Ausonius commodarunt, lectiones scrutatus sum, sed etiam ab agrestibus et plebeis remedia fortuita atque simplicia, quae experimentis probaverant, dedici“.

Observăm încă de la început, că el a consultat numai lucrări medicale scrise în limba latină (lucrarea lui PA a fost scrisă tot în limba latină) și acesta poate fi motivul pentru care l-a omis pe Dioscorides, care scrisese în limba greacă.

După cum vedem el enumeră autorii numai cu numele lor de familie, despărțindu-i prin câte un „și“. Existența lui „și“ între Apuleius și Celsus este controversată, împrejurare din care unii comentatori deduc că este vorba de Apuleius Celsus, indicat și cu numele de botez. Majoritatea autorilor recenți — între care și M. Niedermann — consideră că acest „și“ exista în manuscrisul original, Marcellus Empiricus nefăcînd excepție nici în acest caz la enumerarea numai a numelor lor de familie. El îi amintește separîndu-i în două categorii, după timpul în care ei și-au scris lucrările:

a. „autorii vechi: ambii Plinius și Apuleius (și) Celsus și Apollinaris și Designatianus,“

b. „... și alți cîțiva mai apropiați timpurilor noastre: Siburius, Eutropius și Ausonius“.

Intrucît identificarea autorilor menționați a rămas în bună parte nelămurită în literatura de specialitate, vom încerca să precizăm persoana lor și data cînd au trăit, în cele ce urmează:

— „ambii Plinius“, desigur unul este Caius Plinius Secundus (23—79 e.n.), autorul cunoscutei lucrări *Naturalis historia*, de care Marcellus Empiricus s-a folosit în mare măsură.

⁴ Apuleius Platonius ad cives suos. ... Ex pluribus paucas vires herbarum et curationes corporis ad finem veritatis monumentis publicis tradidi ob stupiditatem verbosam professionis, quod dicimus esse medicorum venditationes potius quam curas, etiam hos homines inertia plerumque et inperitia enixos certe lucripetas vero nuncupari, qui etiam a mortuis mercedem expetunt. Quid agunt? Nihil; exspectant enim occasionem et faciunt redditus dum tempus curationum extrahant, puto, quia saeviores ipsis morbis existunt. Proponamus ergo titulos morborum... ut civibus meis, sociis quidem et peregrinis... nostra litterata scientia invitis etiam medicis profuisse videatur (Howald et Sigerist, Corpus Med. Lat. IV, 1927 p. 15).

Celălalt Plinius nu poate fi Caius Plinius Caecilius, cunoscut și sub numele de Plinius cel Tânăr (62—114 e.n.), deoarece el era literat și nu avem cunoștință să fi scris lucrări medicale sau să fi editat cărțile medicale ale lui C. Plinius Secundus.

Italianul Pighinucci în anul 1509 a editat la Roma o lucrare intitulată *Medicinae Plinianae libri quinque*, pe care a atribuit-o autorului „Plinius Valerianus”. Cărțile I—III ale acestei lucrări au fost copiate — cu unele completări — din *Naturalis historia* a lui C. Plinius Secundus, iar cărțile IV—V au fost copiate și adăugate mai târziu din alte lucrări, probabil în sec. IV e.n. Deci Plinius Valerianus în realitate n-a fost un autor, ci mai mult un redactor, care a reeditat unele părți medicale din lucrarea lui Plinius Secundus. Se pare că această ediție parțială a circulat de-a lungul secolelor sub numele lui Plinius Valerianus și că de această lucrare s-a folosit și Marcellus Empiricus, care îl considera „al doilea Plinius”, care a trăit probabil în sec. II e.n.

— Apuleius, respectiv „Apuleius (et?) Celsus, nu poate fi omologat cu Apuleius Celsus Centuripinus (inceputul sec. I. e.n.) medic care a funcționat la Roma și de la care cunoaștem doar două recomandări medicale, deoarece majoritatea autorilor resping identificarea. Acest „Apuleius” trebuie să fie unul necunoscut din secolul următor, fie PA al nostru.

— Celsus este după toată probabilitatea Aulus Cornelius Celsus, vestit medic roman din timpul lui Augustus și Tiberius (din prima jumătate a sec. I e.n.).

— Apollinaris este un autor medical probabil tot din sec. I sau II e.n., care n-a putut fi identificat („nihil omnino scitur” după M. Niedermann).

— Designatianus — găsit neidentificabil de M. Niedermann —, este probabil Scribonius Largus Designatianus (cf. Meyer II, p. 29), autorul cărții de rețete *Compositiones medicamentorum*, care a trăit pe la mijlocul sec. I e.n.

Dintre „autorii mai apropiați de timpurile noastre”:

— Siburius, neidentificabil după M. Niedermann, este probabil Siburius Gallus, „magister officiorum” (ca și Marcellus Empiricus!) al împăratului Gratian, care a activat prin 360—380 e.n.

— Eutropius, neidentificabil după M. Niedermann, are numele complet de Eutropius Eunuchus, originar (ca și Marcellus Empiricus) din Burgidala, Bordeaux de astăzi, medic sub împărații Teodosiu și Arcadiu din a doua jumătate a sec. IV e.n.

— Ausonius Valentinianus, medic al curții imperiale, tatăl poetului Ausonius Decius Magnus, tot din Burgidala, a trăit în prima jumătate a sec. IV e.n.

Din cele arătate rezultă deci evident că autorii din timpurile mai vechi au activat în sec. I și III e.n. — între care și „Apuleius”, iar „cei mai apropiați timpurilor noastre”, adică secolelor IV/V în care a trăit Marcellus Empiricus, probabil toți originari din același oraș cu el, Burgidala-Bordeaux, au trăit în veacul al IV-lea e.n.

4. După constatările lui J. Bossha (cf. Meyer II, p. 323) Apuleius al nostru trebuia să fi fost un african, deoarece latinitatea limbii în care și-a scris lucrarea, este caracteristică în această privință.

5. Făcând comparație între lucrarea lui PA intitulată *De medicaminibus herbarum* (MH) și între lucrările binecunoscutului Lucius Apuleius Madaurensis, intitulate *Metamorfoze* sau *Măgarul de aur* (M) și *Apologia* (A), găsim o serie de asemănări, paralelisme și coincidențe care nu pot fi întâmplătoare, cum sint:

— lăudăroșenia autorului „graece et latine elegantibus vocabulis conscribo“ A p. 52), accentuarea cunoștințelor sale magice (prefața MH și multe pasagii din M și A),

— admirația sa față de Aesculapius (prefața MH și A p. 70, 71 „de Aesculapii maiestate“),

— reclama ce și-o face ca medic botanist (prefața MH, A p. 47: „... maiores meos Aristotelem dico et Theophrastum...“, p. 42, 43, etc.),

— diletantismul autorului ca medic și botanist, ce caracterizează întreaga lucrare MH și enumerarea simplistă a unor plante medicinale în A p. 32, 40, 41, 42, 43, 44 etc.,

— un medic botanist adevărat nici cînd nu și-a început lucrarea floristico-medicală cu o pledoarie avocățască, așa cum a început-o „Apuleius“, probabil identic cu Lucius Apuleius Madaurensis, fost retor și avocat la Roma,

— accentuarea onestității sale, omul care acționează desinteresat, apărînd interesele publice (prefața MH, M p. 63—64 „Am pus întotdeauna cîntea mai presus de toate avantajele soartei“, și A. multe pasagii),

— stilul oratoric tipic avocățesc, adresîndu-se „cetățenilor“ săi (prefața MH, pledoariile de apărare din M p. 61, 63, 65 și A întreaga lucrare),

— disprețul manifestat față de medicii necinstiți, pentru bani gata la orice incorectitudine (prefața MH „... etiam a mortuis mercedem expetunt“ și M p. 252: „un doctor de o perfidie cunoscută, pe atunci faimos prin isprăvile sale și prin strălucirile victorii ale minii sale ucigașe... care pentru 50.000 sesterți pe care i le-a oferit Proserpina, trebuia să-i vîndă o otravă în stare să lucreze într-o clipă pentru ca să obțină moartea soțului său“).

Toate aceste indicii — contrar opiniei lui M. Wellmann, Decev, Howald și Sigerist și Sprengel — duc la identificarea destul de probabilă a autorului Pseudo-Apuleius cu persoana multilateralului și eruditului Lucius Apuleius Madaurensis din secolul al II-lea al erei noastre, care putea întocmi prea ușor o atare lucrare floristico-medicală de compilație, iar — în extremis — ne putem gândi la un alt „Apuleius“, necunoscut mai deaproape, dar care a trăit tot în veacul al II-lea al erei noastre.

În consecință, potrivit indicilor care au fost expuse mai sus, în concordanță și cu datele statistice din capitolul final al prezentei lucrări, rezultă cu toată certitudinea, că lucrarea *De medicaminibus herbarum* a lui Apuleius a fost scrisă în cursul veacului al II-lea, mai probabil pe la sfîrșitul acestuia, și în acest caz numirile dacice de plante care nu sînt comune cu majoritatea celor cuprinse în codicele C și N au putut fi adunate chiar de pe teritoriul Daciei Traiane.

(Partea III urmează în *ActaMN*, VII.)

C. VACZY